

Svenka Savić: *Diskurs analiza*. – Novi Sad: Filozofski fakultet i autor, 1993. – 188 str.¹

Monografija *Diskurs analiza* sadrži četiri poglavlja; u prvom, autorka se osvrće na lingvistiku i njene discipline, ukazujući na svrhu interdisciplinarnog pristupa jezičkom fenomenu. Sama analiza diskursa razmatra se u drugom poglavlju, gde se najpre ističe dvodelnost *diskurs-tekst*. „Metodološka pitanja“ obuhvataju osnovne pojmove koji se koriste u analizi; u ovom (trećem) poglavlju data je definicija komunikacije, ukazano je na njene „delove“, kao i na segmente neverbalnog opštenja. Isto nam se tako pruža definicija pisanog i govornog diskursa, te je izvesna pažnja posvećena pojmu izvornog govornika. „Teorije u diskurs analizi“ naslov je četvrtog poglavlja. Ovde se u obzir uzima Austinovo shvatanje jezika, razgovorne *implikature* Gricea, kao i Searlov doprinos teoriji govornih činova. Opsežnije je predstavljena Chafeova *kognitivna* teorija. Svoje mesto ovde nalazi i teorija govornih žanrova Mihaila Bahtina; „Konverzaciona teorija Šeglova [Schegloff]“ takođe i, napokon, lingvistička teorija obeleženosti koju zastupa Fleischman.

„Makrolingvistički“ pristup zacemento omogućava iscrpnije, produbljenije objašnjenje lingvističkog fenomena. Jezik je pri tom shvaćen kao deo opšte ljudske delatnosti – u ukupnom kontekstu svoje realizacije. Zato je ovde bilo neophodno ustanoviti interdisciplinarni spreg, tj. istaći saradnju različitih naučnih grana i specifično njihovo uzajamno dejstvo.

Svenka Savić nam u svojoj knjizi ukazuje na činjenicu da je jezik integralni deo procesa u kakvom najpre dolazi do uzajamnog dejstva *psiholoških* i *sociokulturnih* činilaca. Na jezik svakako gleda (i) kao na instrument koji nam služi da informaciju organizujemo, preinačimo i prenesemo. U središtu pažnje ovde je relacija između jezika i saznanja, odnosno mišljenja i spoznaje. Fenomen ljudskog *uma, društva* i *kulture*, sagledava se tako što se ističe *kognitivna* nauka.

Pojednostavljena, krajnje sažeta definicija analize diskursa nahodi se u formuli: *nadrečenična* jedinica i njena *upotreba* u kontekstu. Posmatra se, dakle, *konkretna realizacija* „nadrečenične jedinice“, koju obavljaju *stvarni* sagovornici. Takođe se razmatra pisana reč, ali (opet) u određenom kontekstu. Da bismo ljudsko opštenje odn. jezičko ponašanje sagladali obuhvatnije, neminovno pribegavamo raznorodnim naučnim granama, koje imaju sopstvene, heterogene predmete zanimanja. Van Dijk [Deik], na kojeg se poziva i autorka, sklon je utisku da je jedna takva interdisciplinarnost u značajnoj meri već obavljena. Ovde se takođe skreće pažnja na aktuelno, a nerešeno pitanje: da li je moguće doći do nekog globalnog modela ukupne ljudske interakcije?

U okviru odeljka u kojem se razmatraju metodološka, pojmovna i terminološka pitanja, autorka nastoji i na tome da preciznije odedi razliku između pisanog i

¹ Ovaj prikaz, tj. njegova prva verzija, pročitao je na III programu Radio Beograda, 27. jula 1994. god. u 11h. Pošto je reč o jednoj vrednoj knjizi, predočavamo ga u donekle izmenjenom, dopunjenom obliku.

govornog jezika. Jedinice diskursa koje su nam tu predočene pripadaju razlučenim pristupima u okviru diskurs analize (DA). Razvrstavši ih prema tom merilu, u prilici smo da preciznije odredimo delokrug njihove upotrebe. Tako je *tonska* jedinica odn. jedinica „ideje“ iz okvira kognitivnog pristupa; jezička *razmena* i *red* (govorenja) svoje mesto imaju u analizi konverzacije. *Klauza* svoju primenu nalazi u raščlanjivanju narativnog toka, dok je *iskaz* – inače termin u širokoj upotrebe – pre svega jedinica razgovornog jezika. Navodi se i *propozicija* (koju, u analizi konverzacije, vezujemo za pitanje predmeta razgovora), te *govorni čin* – karakterističan za pragmatsku ravan u ispitivanju jezika. Najzad, skreće se pažnja i na razgovorni *pasus* (koji se pre svega smatra pogodnim za jedinicu tekstualne lingvistike).

Savić se (u četvrtom, glavnom poglavlju svoje knjige) usmerava na pojedinačne, istaknute teorije DA, opredelivši se za naučnike koji su na ovom polju imali i imaju naglašenog udela i značaja. Tako su Austin, Grice i Searle prestavnici „filozofije običnog jezika“; Bahtin se obično svrstava među „književne kritičare“, mada je on sam sebe radije smatrao „filozofom jezika“. W. Chafe se posebno ističa kao psiholingvista. Etnometodološki pristup razgovornom jeziku ovde zastupa E. Schegloff; Fleischman se pak bavi lingvističkim ispitivanjem teksta. Značenje iskaza i njegovo razumevanje razmatra se tako što se naročita pažnja obraća na govornikove *namere*, tj. na podrazumevano značenje (iskaza). DA svakako uzima u obzir govornu *delatnost* odn. „činjenje“ putem reči. Posvećujući zasluženu pažnju upravo ključnim činjenicama iz svoje oblasti, Svenka Savić napominje i da je ukupna naša govorna delatnost u biti „kooperativna transakcija“ – jezička razmena koja se obavlja u skladu sa *načelom saradnje*. Taj je princip glavni uslov za delotvornu, svrhovitu konverzaciju – takvu kakva bi trebalo da bude idealan obrazac našeg verbalnog opštenja.

Mentalni procesi govornika predmet su izučavanja psiholingvistike. Pokazujući posebno zanimanje za oblast kognitivne nauke, autorka ispituje uzajamno dejstvo jezika i *saznajnih* činilaca. Iističe doprinos Chafea, koji pokazuje kako svest ima svoj *fokus* i „periferiju“: fokus treba shvatiti kao „maksimalno aktiviranu svest“, dok je na periferiji ona slabije uživena. Kognitivno organizovanje govorne delatnosti najpre se obavlja uz pomoć fokusa ili „teme“; ona se u razgovoru gradi zajednički, i to je jedna od osnovnih strategija kojima se služe učesnici interakcije. Tema se uspostavlja, održava i pridružava. Sagovornici se kreću od jednog fokusa pažnje ka drugom, pri čemu povremeno zapažamo i kako se sukobljavaju. Fokus se pomera, te ga možemo (digresijom, na primer) i napustiti, ali mu se po pravilu vraćamo. Jedno od osnovnih pitanja u DA je način na koji se jedinice diskursa povezuju, kako se (najpre kohezijom) uspostavlja relacija delova diskursa, tj. postiže njegova *koherentnost*. A sve su to pitanja kakva se konkretno, suštinski vezuju i za analizu konverzacije, na primer.

Kada je pak reč o postupku naracije, Chafe je objašnjava imajući pre svega u vidu mentalna događanja u govornika. Tako izmene u glavnoj liniji narativnog toka odražavaju misaone procese pripovedača. Okvir priče ili „okruženje“ Chafe određuje kao informaciju nižeg stepena „aktivizacije“; vrednosni sudovi govornika jedna su od funkcija njegove „idejne“ jedinice. Obe funkcije, međutim, dovodimo u neposrednu vezu sa modelom narative koji daje Labov, tj. sa *orijentacijom* odn. *procenom* (evaluacijom). Na razliku između pisanja i govorenja navodi nas Chafeov zaključak da

govorena naracija protiče u „prostom“ ulančavanju klauza, a da je pisana višeg stepena integracije; u tom slučaju, naime, dolazi do *uklapanja* jedne strukture u drugu. Ali, kada je reč o takvoj vrsti razmatranja, gledišta su nekada krajnje suprostvaljena. Savić u okviru psiholingvistike ostaje duže nego inače, mada u njemu ne ostaje. Štaviše, naglašava kako se u procesu opštenja prepliću i jezički i sociokulturni, i kognitivni i individualni činioci.

Fleischman u svom doprinosu primenjuje lingvističku teoriju obeleženosti. Vremena upotrebljena u (književnoj) naraciji određuje kao „ne/obeležena“; daju se obeležja „prototipa priče“, koja ima svoj narativni *vrhunac*. (Za Labova je to pak *evaluacija* – glavni, neizostavni činilac narative.) Vrhunac priče se jezički naglašava smenom vremena. Analizi vremena u pričanju svoj doprinos daje i Savić, uzevši u obir kako govorenu, tako i pisanu građu. Pri tom ističe značajno pitanje: kako se pomera norma pripovedanja.

M. Bahtin, svojom „dijaloškom teorijom“ znatno utuče i na istraživače iz oblasti analize diskursa. U svojoj teoriji govornih žanrova, zastupa stanovište da je svaka naš iskaz prožet, „izbrazdan“ iskazom *drugih*. Jedna takva slojevitost iskaza rezultat je uzajamnog delovanja učesnika interakcije. S. Savić i u ovom slučaju pridodaje sopstveni doprinos: posluživši se analizom diskursa homilija, pokazuje kako u propovedi preovlada „tuđa reč“. Data je teorija ovde primenjena najpre na opis „monološkog“ diskursa – naučnog ili religijskog, na primer – u kojima se u „autorski govor“ karakteristično utiskuje govorenje *drugih*. A opšte je poznata činjenica da je „novog“ i „svežeg“ (tj. *autorskog*) govora malo i u našem svakodnevnom opštenju. Tako i pomenuta, jasna i pregledna analiza propovedi svedoči o tome koliko je u rečenom diskursu navoda, parafraza i prepričavanja.

Bahtinovo tumačenje iskaza svrsishodno se uklapa u DA. Autorka nas upućuje na njegovo mišljenje da su granice iskaza označene „smeњivanjem govornih subjekata“; značajna svojstva iskaza trebalo bi da budu njegova završenost i celovitost. Međutim, upravo se u analizi konverzacije ističe u kojoj su meri te granice neodređene i „fluidne“. Kriterij na osnovu kojeg (kaže Bahtin) određujemo da je iskaz okončan jeste „mogućnost da se na njega odgovori“; tako i Bahtina sasvim neposredno vezujemo za analitičare razgovornog jezika. „Pravila za prelaz“ spominje i Chafe, kojeg Savić povezuje sa Bahtinom. Chafe, naime, klauzu definiše kao jedinicu koja se nalazi između dve pauze; „dovršena“ je i zato što ima karakterističan, prepoznatljiv intonacioni obris. (Primećujemo kako se on opet neposredno vezuje za analizu konverzacije.)

U svom razmatranju teorije o govornim činovima, Savić se usredsređuje na davanje *komplimentata* i *izvinjavanja* – koji su među najčešće izvođenim govornim „akcijama“. Tako autorka pokazuje kako kompliment može zameniti različite formulaičke izraze: upućujemo ga umesto pozdrava, zahvaljivanja, izvinjavanja; pomaže nam i tako što razgovor njime otpočinjemo, te se njime koristimo umesto kritike.

Prešavši na oblast analize konverzacije, Svenka Savić nam napre navodi njene osnovne jedinice i izrazita svojstva – *sled*, „spojene parove“, „red govorenja“ (uzimanje reči), „mesto prelaza“ (na kojem sagovornik preuzima reč); *pauze*, *prekidanje* i *dopunjavanje* govornika. Upućujući nas u razgovorni tok, tj. u njegove mehanizme,

neizbežno nas „podseća“ na ono što svakodnevno činimo: naime, razgovarajući, mi se korigujemo – *ispravljamo* kako sebe, tako i drugog; neretko i *oklevamo*. Postajemo svesni svojih „partikula“ (*pa, mh hm, a::ha*), bez kojih se „spontana“ konverzacija teško može zamisliti.

Teorija o govornim činovima u okviru analize diskursa opstaje i dan današnji, i pored izvesnih nedostataka: teško je, naime, ustanoviti neku njihovu valjanu, konačnu taksonomiju. „Interakcionisti“, posebno, skreću pažnju na činjenicu da su oni *akontekstualni*, te im funkcije mogu biti neodređene i nepouzdana. Tako oni svoje mesto i funkciju stižu tek pošto ih uklopimo u jezičku praksu, tj. u oblast *razgovorne delatnosti*. A *interakcija* se nadasve tiče upravo analize konverzacije. Autorka, međutim, upućuje na „neproblematično“ svojstvo govornih činova: navodi kako u izricanju *molbe* ili *naredbe*, na primer, različiti jezici mogu biti više ili manje „direktivni“; ističe *pozdravljanje, zahvaljivanje i izvinjavanje* – formule za čije nam ispitivanje nije neophodan interakcijski kontekst. Pa ipak, upravo je konverzacija ta koja u *Diskurs analizi* dobija svoje zasluženno, istaknuto mesto: predočava nam se kako je i kupoprodajni „susret“ podložan raznovrsnim modifikacijama. Pored „obaveznih“, zapažamo i *moguće* sledove – u jednoj, po pravilu, čisto rutinskoj jezičkoj razmeni.

Služeći se sopstvenim, dragocenim empirijskim materijalom, Svenka Savić daje primere i kvalitativnog i kvantitativnog načina analize; predočava nam tabele, daje sopstvene modele za segmentaciju diskursa. Njena je shema diskursa iscrpno, pregledno i jasno objašnjenja. Mnogi primeri ovde nisu puka ilustracija za istaknute teorije, nego su rezultat samostalnog pregalaštva autorke.

Nit vodilja ovog istraživanja jest uverenje da ljudski *um, društvo i kultura* duboko zadiru u oblast izučavanja diskursa i da su sa njim u nerazlučivom spregu. Pošto je u analizi diskursa eklekticizam neminovan, raznorodne teorije najpre izdvajamo i grupišemo. Imajući na umu reči van Dijka, primećujemo kako je interdisciplinarnost ovde i te kako uspešno realizovana. U šarolikom tkanju ove knjige najpre povlačimo neke paralele; uočavamo kako se povezuju naizgled nespojive teorije, te da je pred nama jedna izrazito *koherentna* studija. Tako je rezultat ovog rada obuhvatan, generalni pristup, koji nam sasvim neposredno ukazuje na *ostvarenu* sintezu.

Analiza diskursa, jedna „agresivna i ekspanzivna“ interdisciplinarna oblast – kako je to autorka jednom primetila – tokom prošlih sedamnaest godina učvrstila se i široko razgranala. O tome svedoči mnoštvo studija, knjiga, zbornika. U njima vidimo kako se (u okviru analize konverzacije) pažnja posvećuje i psihologiji diskursa, te kako se njegova kognitivna komponenta posebno neguje i razvija. Navedimo samo knjigu Neila Mercera „*Words and Minds*“ (London and New York: Routledge, 2001), čiji je podnaslov i geslo: *How we use language to think together*. Narativa se i dalje, intenzivno, svestrano izučava; S. Savić je i u toj oblasti dala znatnog doprinosa, napisavši (i) dve posebno zapažene knjige. *Kritička analiza diskursa* se u ovom našem „društvenom trenutku“ nalazi na plodnom tlu; van Dijk je danas jedan od vodećih lingvista na tom području, kao i Norman Fairclough – koji se bavi pitanjem zemalja „u tranziji“. U Rusiji

su (najzad) štampana sva Bahtinova dela – Bahtina, koji se danas izučava i u Finskoj i u Kini i u Australiji... Schegloff svom ogromnom opusu neprestano pridodaje nove jedinice.

Među svim današnjim pristupima, *Diskurs analiza*, zahvaljujući znalačkoj pronicljivosti autorke, zauzima časno mesto. Svenka Savić ovde čini što u svom delanju i inače radi – nudeći spremna pitanja, daje nam mnoštvo putokaza. Tako je ova inspirativna knjiga bila, opstala i ostala pouzdana, aktuelna informacija i dragocen podsticaj.

Slobodan Stević